

A szenvedéstörténet vonzáskörében

Eszmélet. In memoriam József Attila. Nap Kiadó, Budapest, 2004

Gyűjteményes kötetrel emlékezni valamely jelentős alkotó pályájára mindig kockázatos. Amellett, hogy a gazdag szekundáris irodalom nemegyszer egymással felelő jelenségei kételyek sokaságát vetik föl, a válogatónak a készülő könyv koherenciája érdekében el kell döntenie, hogy az írások szelektálása, besorolása közben milyen szempontokat fog követni és érvényesíteni. A legígéretesebb utat természetesen akkor választja, ha az esszék, kritikák és irodalomtörténeti dolgozatok számbavételekor azokra összpontosít, amelyek maradandóan tárják föl és nevezik meg a szerző műveinek poétikai sajátosságait. Bizonyos esetekben azonban egy-egy író munkásságát annyira meghatározzák az életút állomásai, az ideológiai és politikai vonatkozások, hogy a válogatónak több helyütt akarva-akaratlanul el kell tekintenie a tisztán esztétikai dimenzióktól.

N. Horváth Béla, az *Eszmélet* válogatója, szerkesztője és összeállítója szemlátomást eleve a másodikként említett lehetőség mellett döntött. A felgyűjtött anyagot időrendi fejezetekre tagolva előbb a gyermekévek világára, aztán a költői indulás éveire vet pillantást, majd a harmincas évek első felének rendkívül mozgalmas időszakát idézi meg, amikor József Attila kegyetlenségig menően megfricskázta egyik-másik író társát, s amikor a társadalmi és irodalmi élet csaknem minden oldaláról úgyszintén kegyetlenségig menő támadások érték őt magát is. A negyedik fejezet a kései *Nagyon fáj* költőjét kíséri el egészen Szárszóiig, az ötödik pedig nagyrészt korabeli írói megemlékezéseket gyűjt egybe.

A kötet íve tehát a születéstől a halálig, a halál utáni évekig terjed, a szövegek időrendiségét azonban helyenként olyan írások „törik meg”, amelyek szorosan kötődnek ugyan az éppen szóban forgó időszak jelensé-

geihez, de jóval később keletkeztek, mint a besorolt anyag zöme. Ezeknek a későbbi, nemegyszer „tegnapi” szövegeknek az a szerepük, hogy kiegészítsék a korabeli dokumentumok nyomán kialakuló képet.

Az áttekinthető, tudatosan megszerkesztett kötet ennek ellenére hiányérzetet kelt. Minthogy az életrajz és a szenvedéstörténet fontosabb tényeit állítja középpontba, József Attila költészetének alakulástörténete óhatatlanul árnyékban marad. Nagyon jó, hogy közli pl. Juhász Gyulának a *Szépség koldusához* írt előszavát és Ignotus korai, 1926-ból származó lelkenedő szavait a *Tiszta szívvel* című emlékezetes versről, ezek és a hozzájuk hasonló írások azonban nem érzékeltetik közelebbről azt, hogy a fiatal költő merre tájékozódik, merre kíván haladni, s a költői eszközök közül melyeket használja máris szuverénül. De hasonlóképpen vagyunk a későbbi fejlemények tekintetében is, hiszen József Attila expresszionista kísérletei éppannyira háttérbe szorulnak itt, mint szürrealistának vehető költeményei.

A válogató közzéteszi Szabolcsi Miklóstól, s ez persze megint illusztratív példa, *A szerelem kezdete* című szöveget, amelyben a szerző részletekbe menően foltárja József Attila és Vágó Márta szerelmének kialakulását, veszélyeztetettségét, beteljesületlenségét. Majd Vágó Márta naplójegyzeteinek *Búcsúzás* című fejezete következik, amelyben az ágrólszakadt poéta elől apai kívánságra Londonba készülődő lány az indulása előtti napok élményeit beszéli el. Mindkét fejezet egész sor olyan információt foglal magában, amely a beavatatlan olvasó számára meglepetésszerű lehet. Ne feledjük azonban, hogy ezeknek az emberi intimitás szféráit feltáró részleteknek csakis az esetben lehetne igazi funkciójuk, ha velük párhuzamban a fontosabb Márta-versek elemzéseit is olvashatnánk a kötetben. Vagy legalább a *Klárísokét*, amely versről az elmúlt évtizedek során többek között Németh Andor, Révai József, Bori Imre, Horgas Béla, Török Gábor, Timár György, Tornai József, Tverdota György és Szabolcsi Miklós értekezett, a költészetről való gondolkodás változásait is érzékeltetve, a versről kialakult vita tanulságait pedig Hansági Ágnes összegezte néhány évvel ezelőtt.

A harmincas évek első felében keletkezett létösszegező verseket lényegében éppannyira mostohán kezeli a kötet, mint a Márta-verseket. Az *Ódáról* Somlyó György negyven évvel ezelőtt írt esszéjét közli, amely a vers némely részletéről, elsősorban a női test rejtelseibe alászálló, „varázshegyi” negyedik rész zárósorainak alliterációjáról telitalálat értékű megfigyeléseket rögzít, ám ennek ellenére az írás természetszerűleg nem helyettesítheti a verset értelmező gazdag irodalmat. Az *Eszmélettel*, melyről találoan állapítja meg Bókay Antal, hogy „felsorolhatatlanul sok olvasó és értelmező számára jelent talányt és folyamatos kihívást”, Nemes Nagy Ágnes egy esszéje foglalkozik értőn, árnyalatokra ügyelve, megfontolandó észrevételeket fogalmazva meg József Attila képalkotásának termé-

szetéről. A szöveg azonban ennek ellenére csak színfolt a késő modern versről eddig publikált könyvtárnyi szakirodalomban. Az időszak többi fontos verse, amilyen a *Külvárosi éj* és az *Elégia*, még inkább a *Téli éjszaka* és a kétrészes *Reménytelenül*, sajnos, még ennyi figyelemben sem részesül.

A legnagyobb meglepetést azonban talán mégis a negyedik fejezet okozza. Ebben több életrajzi vonatkozású szöveg mellett helyet kapott Remenyik Zsigmond, Bálint György és Ignotus Pál korabeli kritikája a *Nagyon fájról*, ezeket azonban nem követi Németh G. Béla valamely értekezése, még ha a hatvanas évek végén több olyan dolgozatot tett is közzé a költő kései lírájáról, amelyeknek eredményeit ma is hasznosítani tudja az irodalomtörténet-írás. Ilyen előzmények után azon már nem is ütközik meg az ember, hogy az *újrólvasó* sorozatban 2001-ben megjelent *Tanulmányok József Attiláról* című kiadvány anyagából N. Horváth Béla csupán egyetlen dolgozatot vett át.

Érdekes módon hiányérzeteinktől akkor sem szabadulhatunk, ha az *Eszméletet* a szerkesztői elvekhez igazodva szemléljük. Mint már volt róla szó, a kötet harmadik fejezete a harmincas évek elejének eseményteli periódusát járja körül, amikor József Attilát sokfelől támadás érte. A legkeményebb s egyúttal legabszurdabb csapásokat paradox módon az illegális kommunista párttól kellett elszenvednie, amellyel együtt próbált haladni. A moszkvai *Sarló és Kalapács* című lapban 1931 nyarán megjelent *A magyar proletárirodalom platformtervezete*, amely a maga végsőkéig dogmatikus módján leszögezte, hogy József Attila a „fasizmus [...] táborában keresi a kivezető utat”. Ez után a moszkvai beintés után természetesen a nem kevésbé dogmatikus hazai vulgármarxisták is támadásba lendültek a költő ellen. 1933 elején Pákozdy Ferenc, miután megállapította, hogy József Attila „nem elsődleges lírikus természet”, s így alig van néhány valóban lírai sora, azt üzenté a költőnek, hogy ha az osztálytudatos tömegek írója akar lenni, „akkor a tömegek egyszerű és kemény nyelvén kérlelhetetlen éleslátással és erővel kell megragadni mindazt, amiért a tömegek harcolnak”. Pákozdy üzenete természetesen fölöttébb világos és egyértelmű. Ha minden értelmiségi kételyt és különállást fölszámolva felzárkózol a párthoz, proletárköltőként közöttünk maradhatsz. Ha viszont nem adod föl egyéniségedet, minket többé nem érdekel.

Egy másik dogmatikus elvtárs, Téglás Ferenc, teli torokból harsogta, hogy a „Szovjetunióban nincs munkanélküliség”, ott „maga a munkásság saját sorsának irányítója”, s ebben a meggyőződésben mondta ki, hogy József Attila „baloldali mozgalmi frazeológiába burkolva, szociálfasiszta ideológiát árul”.

Egy harmadik elvtárs, Garai János pedig, a *Mondd, mit érlel...*-t parodizálva, gúnyverset fabrikált, amelyben azzal vádolta József Attilát, hogy

némi aprópénzért elárulta az osztályharc ügyét, hogy alávaló módon Kosztolányiért lelkesedik, holott nem sokkal korábban még a tőkét döntögette jelesül. Majd a következő sorokkal zárta a verselményt: „Dalolj, Attila szaktárs, / »Háló«-ról, »Fák«-ról bús danát. / Hűvös halomba gyútsd a pengőt / s fényesre nyald a burzsoát! / Rossz perceidben hiába írnál / »elvtárs«-sal spékelt, dühös sorokat: / egy osztályharcos pöcegödörben / megannyi versed elrohad.”

Az *Eszmélet*be fölvetett szövegek tehát plasztikusan érzékeltetik József Attila baloldali elutasításának, megleckéztetésének állomásait. A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején lejátszódott fordulatról azonban a kötet nem tudósít kellőképpen. Az elvtársak ekkor már, ahelyett, hogy tagadták volna, mindenáron ki szerették volna sajátítani József Attila életművét, buzgó igyekezetük azonban újabb képtelenségek hangoztatásáig vitte el őket. Gondoljunk csak Horváth Mártonra, aki a patetikus giccs már-már fokozhatatlan hangerejével kiáltotta világgá, hogy „Petőfi után járni a politikában annyit jelent, mint szocializmus, a költészetben annyit, mint a szovjet irodalom eredményeinek elsajátítása”. S ugyancsak Horváth Márton próbálta perfid módon meggyőzni az olvasót arról, hogy József Attila „költői fejlődése együtt futott a Párt fejlődésével”.

Az *Eszmélet* szerkesztője szem elől téveszti e néhány év tömény szellemi sötétségét, s mert szem elől téveszti, természetesen arról sem tud, akar tudni, hogy a magyar nyelvterületen akadt azért irodalmár, aki felemelte szavát a költő kisajátítása ellen. B. Szabó György már 1951-ben tanulmányt írt az életműről, egy évvel később pedig, a háború után első ízben, közzétette József Attila összes verseinek és műfordításainak kötetét.

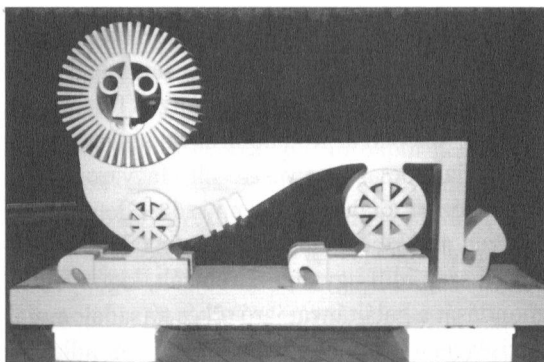
B. Szabó György sietett felhívni rá a figyelmet, hogy József Attila „költészetében a harcos és forradalmi hang gyakran váltakozik a pesszimizmus, a kiábrándultság, a csüggedés és az egyéni fájdalom szubjektív kifejezésével”, ami megköveteli, hogy az opust a maga teljességében szemléljük. S ennek a teljességigénynek a nevében emelte ki aztán, hogy a szektáns ideológia, akár a harmincas években, ma is méltánytalanul bánik József Attila költészetével, amelyet épp ezért a „leegyszerűsítéstől és a vulgarizálás problémánélküliségétől” föltétlen meg kell védeni.

S ha már itt tartunk, hadd hozzak föl még egy példát. Az ötvenes évek második felében az irodalomról való hivatalos gondolkodás még mindig az ideológia mocsarában vesztegelt Magyarországon. Nem véletlen hát, hogy Révai József a következőképp szólt a fentebb említett *Kláriskról*: „a természet, amelybe az üldözött és társtalan szocialista harcos menekül, gyönyörű szép idill ugyan, de ironizált, kigúnyolt idill, amelynek véres ellenmondását a haláltáncát járó tőkés társadalommal és a benne szenvedő emberiséggel a költő éppen az iróniával mondja ki”. Ezzel a ma már kajánko-

dásra készítő irodalomszemlélettel gyökeresen szemben áll mindaz, amit Bori Imre kezdeményezett a hatvanas évek elején. 1961-ben a *Tiszta szívvektől a Medáliáig* terjedő pályaszakaszt mérte föl, különös tekintettel azokra a hatásokra, amelyek József Attilát az avantgárd felől érték, a következő évben pedig *A „semmi ágán”* címmel tett közzé tanulmányt, abból indulva ki, hogy a költő szemlélete és a háborús, illetve a háború utáni egzisztencialista filozófiai áramlatok között meglepően sok a rokon vonás, elsősorban életérzésben, az egyénnel a világhoz való viszonyában, hiszen amikor a költőt a maga léte foglalkoztatja, a szó legszorosabb értelmében egzisztencialista – Camus és Sartre szellemi rokona.

A kötet szerkesztője ezekkel a tényekkel sem számol, noha Bori tanulmányai, s ezt korántsem valamiféle levegőtlen lokálpatriotizmus mondatja velem, az egyetemes magyar irodalom vonatkozásában is úttörők voltak. Mert igaz ugyan, hogy lassanként föllazult odaát az ideológiai és politikai tiltások rendszere, az avantgárdról, a freudizmusról és az egzisztencializmusról azonban a hatvanas évek elején még mindig nem lehetett szabadon beszélni.

Az *Eszmélet* meggyőzően tanúskodik arról, hogy az efféle gyűjteményes kiadványok csakugyan problematikusak. Még ha nem feledjük is, hogy minden más válogató más-más kötetet tett volna az olvasó asztalára. A viszonylagosság mellőzhetetlen körülmény tehát, de ez sem feledtetheti, hogy az *Eszmélet* kísérletet sem tesz arra, hogy megközelítse a József Attila-i teljességigényt.

Baranyi Károly:
Oroszlán